

KOMMUNIKATIIVISUUS JA HYVINVOINTIVALTIO

Juho Kajanoja, *Kommunikatiivinen yhteiskunta. Puheenvuoro hyvinvointivaltiosta.* Hanki ja jää, Helsinki 1996.

Kajanoja pohtii hyvinvointivaltiota ja sen tulevaisuutta Habermasin esittämän kommunikatiivisuuden ajatuksen pohjalta. Kajanoja katsoo Habermasin kaventaneen kommunikatiivisuuden lähinnä vain menettelytavaksi. Kajanoja itse pitää omaksumaansa kommunikatiivisuuden ajatusta laajempänä eettisenä ja poliittisena valintana. Kommunikatiivisuus on

argumentaation avulla yhteisymmärrykseen pyrkivää toimintaa vastakohtana toista ihmistä välineenä käyttävälle toiminnalle. Kajanojalla kyse on hyvästä elämästä ja sen yhteiskunnallista edellytyksistä. (S. 25 ja 29.)

Kajanojan kommunikatiivisessa toiminnassa yhteisymmärrys ei edellytä yhteistä käsitystä päämäärästä (hyvästä elämästä). Kyse on hänen mukaansa pyrkimisestä yhteisymmärrykseen siitä, miten yhteisöä koskevissa ratkaisuissa sovitetaan yhteen yksilöiden erilaiset käsitykset. Kyse ei ole pelkästään yhteisymmärrykseen pyrkivästä keskustelusta, koska myös kommunikatiivisuus voi oikeuttaa alistavaa vallankäyttöä, jos se häivyttää näköpiiristään valtaan ja tietoon liittyvät suhteet. Yhteisymmärrykseen pyrkiminen ja riita edellyttävät toisiaan siinä mielessä, että pyrkimys on saada aikaan ratkaisu, jossa kaikki aidosti hyväksyvät ratkaisun ja sopeuttavat siihen henkilökohtaiset ratkaisunsa. (S. 23.)

Kajanojan mukaan kaikki hyvän elämän eettiset tavoittelun ja epäonnistumisten välttämisen kysymykset eivät edellytä kommunikatiivisen toiminnan koordinaation ongelmien tarkastelua. Kajanojan mukaan Habermas sulkee pois "kliiniset" kysymykset. Esimerkiksi merkittävä osa itsetoteutusta, kuten biologisten tarpeiden tyydyttäminen, on kliinistä eli kommunikatiivisuuden ulkopuolella. "Jos itsetoteutus ja siihen liittyvä mielihyvä tai mielihyvä ei kytkeydy muiden elämään, liikutaan alueella, jota kommunikatiivisuus ei millään tavalla kosketä" (s. 30). Tämä Kajanojan näkemys jää kuitenkin epäselväksi, eikä sitä valaise Kajanojan käyttämä Doyalin ja Goughin tarve teoriakaan. Yhteys tähän tarve teoriaan jää muutenkin hieman hämäräksi. Rajanveto "biologisen" ja "muun" tarpeentyydytyksen välille sillä perusteella, että biologinen tarpeentyydytys (vrt. esim. sairaus ja sen parantaminen) ei kosketa muita, on ongelmallinen.

Kommunikatiivisuuteen kuuluu, että keskusteluyhteisö voi laajentua niin, että se ulottuu myös esimerkiksi vieraisiin kulttuureihin. Esimerkiksi ekologinen kysymys luonnosta, joka ei voi osallistua keskusteluun, edellyttää, että luonto on nähtävä itseisarvona. Samaa voidaan sanoa tulevista sukupolvista. Kajanoja katsoo tällaisten kysymysten osoittavan kommunikatiivisuuden periaatteen keskeisyyttä. (S. 31.)

Habermasin elämä maailman käsite ei Kajanojan mukaan välttämättä merkitse kommunikatiivisuutta eikä systeemimaailma välineellisyttä. Systeemimaailma, erityisesti valtio, edellyttää legitimitteettiä elämä maailmalta. Toisaalta vaikka systeemimaailma, esimerkiksi sosiaalivaltio, kietoo kansalaisten ylle tiheviä juridisten normien ja byrokraattisten menettelytapojen verkkoja, voi sosiaalivaltio myös vähentää välineellisyttä elämä maailmassa. Valtio voi esimerkiksi lisätä perheenjäsenten itsenäisyyttä ja edistää siten vapautumista perheen sisäisestä patriarkalisesta alistuksesta.

Kajanoja määrittelee kommunikatiivisuuden käsitettä edelleen teknisen järjen kritiikin avulla.

"Yhteiskunnallisella tasolla välineellisyys ilmenee teknisenä järjenä ja siten teknisestä järjestä tulee kommunikatiivisuuden vastapooli". Hilikka Summaan viitaten hän toteaa, että "argumentaation tukahduttaminen ja keskustelusaäntöjen institutionalisoituminen ovat yksi niistä tavoista, joilla instituutiot ajattelevat puolestamme" (s. 37-38).

Kajanoja pyrkii hylkäämään oikean totuuden ja lopullisen päämäärän ajatuksen niistä seuraavan pyhityksen mielessä. Kommunikatiivisuuden on koko ajan epäiltävä omaa muotoutumistaan ja asetettava itsensä kritiikin kohteeksi aina kun sitä käytetään yhteiskunnallisen ratkaisun argumenttina. Kommunikatiivisuuden pitäisi siis toimia realistisesti tässä ja nyt, mutta sillä on oltava myös utooppista voimaa, sen on toimittava eettisenä ja poliittisena kriteerinä. Kajanojalla suhteellisen autonomisen julkisuuden käsite nojautuu kommunikatiivisuuden periaatteeseen. Se sisältää suuntautumisen vallan ja rahan ohjaamien systeemien hallitsemiseen. Hän pitää sitä on suhteellisenä eli yhteisöstä ja sen itseymmärryksestä riippuvana eikä "itsenäisenä systeemiin törmäävänä voimana" (s. 46).

Kajanoja kritisoi myös Rawlsin eroperiaatetta (jossa eriarvoisuus on hyväksyttävää siinä määrin kuin se koituu vähöosaisimman hyväksi) individualistiseksi eli atomistiseksi, koska siinä ei vertailla yhteisöllisiä etuja. Hänen mukaansa huonoimmassa asemassa olevan atomistisia etuja voidaan parantaa, mutta silti heikentää kommunikatiivisuuden edellytyksiä ja vahvistaa samalla alistussuhteita. Ero voidaan oikeuttaa analyttisesti. Esimerkiksi apaattiset ihmiset, jotka eivät haittaa muita täyttävät puhtaan liberalismin vaatimukset. Syrjäytyneiden osalta on kuitenkin kyettävä kommunikatiivisesti arvioimaan ja muodostamaan hyvä käsitys heidän erityisistä eduistaan ennen kuin voidaan sanoa, mitä oikeudenmukaisuus ja tasa-arvoisuus tarkoittavat. Tämä edellyttää Kajanojan näkemysten mukaan hyvää ja välitöntä vuorovaikutusta, jolloin kyse on kaikista ihmisistä, ei vain syrjäytyneistä. (S. 47-52)

Hyvinvointivaltion laajuus ja talouden tehokkuus

Kajanoja soveltaa hahmotteluaan esittämällä puheenvuoron hyvinvointivaltion laajuuden ja talouden tehokkuuden välisestä suhteesta. Kysymyksiä talouden tehokkuudesta ja hyvinvointivaltiosta ja sen tehtävistä ei ole syytä erottaa toisistaan yhteiskunnallisia ratkaisuja pohdittaessa samalla tavalla kuin on tehty aiemmin. Hyvinvointivaltio on sen puolustajille kiusallisen riippuvainen taloudesta. Hyvinvointivaltion kritikoille hyvinvointivaltio estää talouden tehokkuutta ja näin heikentää yksilöiden mahdollisuuksia parempaan hyvinvointiin.

Talouden tehokkuuden vaatimuksilla voidaan nähdäkseni usein perustella monia julkisen hallinnon muutoksia, kuten terveyspalveluiden markkinoistamista. Kuitenkin mo-

net tehokkuuden nimissä lanseeratut julkiset markkinamallitkin tuntuvat oikeastaan olevan vain uusia byrokratian muotoja. Niissä ei sairaanhoitajien, kodinhoitajien, lääkärin jne. edelleenkin katsota ymmärtävän toimintansa tavoitetta, eikä kykenevän asettamaan tätä tavoitetta järkevään suhteeseen taloudellisiin resursseihin nähden. Hyvinvointi tai terveys ei taloudellisesta lähtökohdasta ole päämäärä-arvo, mutta ei oikein myöskään yhteiskunnallinen tai yksilöllinen resurssi, vaan jotakin joka voidaan ja kannattaa järjestää, jos siihen löytyy rahaa. Kuvaavaa asetelmalle on, että mallien käyttöönoton jälkeen tutkitaan niiden vaikutuksia ihmisten arvoihin kausaalisesti. Kajanoja asettaa kysymyksen toisesta suunnasta: Vaikuttaako hyvinvointivaltion laajuus talouden tehokkuuteen ja mitä tuolla laajuudella pitäisi ymmärtää sekä miten tämä poikkeaa talouden tehokkuuden lähtökohdakseen ottavasta tarkastelusta?

Empiiriset tutkimukset eivät Kajanojan mukaan osoita, että hyvinvointivaltion laajuudella olisi tilastollisesti merkitsevää vaikutusta talouskasvuun. Täten laajan hyvinvointivaltion kritiikot eivätkäsen puolustajat voi käyttää talouskasvuun pätevänä argumenttina. Oleellista Kajanojan eettisistä ja poliittisista lähtökohdista on se, että vertailu hyvinvointivaltion laajuuden ja hyvinvoinnin tärkeimpien ulottuvuuksien kohdalla ei tue laajan hyvinvointivaltion kritiikkoja: laaja hyvinvointivaltio ei turmele, ei ole lisännyt köyhyyttä vaan päinvastoin, ei ole johtanut orjuuteen eikä yleensääkään vaaranna ihmisiä, se ei myöskään näyttäisi johtavan talouden tehokkuuden heikkenemiseen. Menetelmä- ja käsite-ongelmat ovat Kajanojan mukaan suuria ja oletukset vaikutussuhteista ovat rohkeita ja heijastavat yhtä tapaa ymmärtää maailmaa. (S. 134-136) Kajanoja kykeneekin esittämään painavia argumentteja:

(1) Sosiaalietelijät lopettivat hyvinvoinnin käsitteen kokonaishahmotukseen pyrkivän pohdinnan lähes kokonaan 1970- ja -80-luvuilla ja luovuttivat aihepiirin filosofien käsiin. Tähän on liittynyt sellaisen empiirisen tutkimustyön tyrehtyminen, joka tarkastelisi aihetta eksplisitiivisesti hyvinvoinnin kokonaisuuden näkökulmasta. Vaikka esimerkiksi A. Giddensin ja U. Beckin pohdinnat elämänpolitiikasta ovat olleet lähellä tällaista kokonaistarkastelua, eivät he kuitenkaan ole pohtineet, miten heidän teemansa kytkeyty hyvinvointiin yhteiskunnallisten ratkaisujen kriteerinä. (S. 143.)

(2) Kansantaloustiede ei tunne hyvinvointivaltiota. Se samaistaa valtion ja hyvinvointivaltion enemmän tai vähemmän yksioikoisesti. Kansantaloustieteilijät käyttävät painavia puheenvuoroja hyvinvointivaltiosta, mutta he eivät ymmärrä tai analysoi valtion hyvinvointivaltiolaisia interventioita sosiaalisten oikeuksien takaamisena. He voivat perustellusti väittää, että kaikkia interventioita oikeutetaan kansalaisten hyvinvoinnin turvaamisella, mutta heiltä jää huomaamatta, että hyvinvointivaltion käsitte-

seen eivät kuulu armeija, poliisi tai elinkeinotuet. (S. 143-144) On täysin nurinkurista sisällyttää tappojen, raiskauksien ja huumerikosten aiheuttamat kulut kuvaamaan hyvinvointivaltiota (s. 129).

(3) Kysymys yksilön toimintakyvystä (inhimillisestä pääomasta) ymmärretään kansantaloustieteen piirissä kapeasti. Asian tutkiminen on pääasiassa pysyttäytynyt inhimillisen pääoman koulukunnan ahtaan atomistisen hyöty- ja kustannuslaskelmien näkökulman puitteissa. Inhimillinen pääoma pitäisi nähdä avarasti inhimillisenä toimintakykynä, eikä sellaisenaankaan vain yksilöllisesti, vaan myös kulttuurisesti määräytyvänä ominaisuutena. Tässä mielessä sosiaalitieteellisen ja kansantaloustieteellisen tutkimusperinteen tulisi yhdistyä. (S. 105-119; 144-145)

Heikki Suominen